

Κείμενα Παιδείας

Αρ. 3 (2022)

Η πολιτική ταυτότητα, η φιλοσοφία και οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του Ελευθερίου Βενιζέλου

Ελευθέριος Θεόδωρος Μεταξούδης

doi: [10.12681/keimena-paideias.27373](https://doi.org/10.12681/keimena-paideias.27373)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μεταξούδης Ε. Θ. (2022). Η πολιτική ταυτότητα, η φιλοσοφία και οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του Ελευθερίου Βενιζέλου. *Κείμενα Παιδείας*, (3). <https://doi.org/10.12681/keimena-paideias.27373>

Η πολιτική ταυτότητα, η φιλοσοφία και οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του Ελευθερίου Βενιζέλου

Μεταξούδης Ελευθέριος
Νικηταρά 5, Αλεξανδρούπολη, 68131, Ελλάδα

Περίληψη

Μέσα από το μεγάλο και συνεχές μεταρρυθμιστικό έργο, που διαπέρασε και μεταμόρφωσε την Ελληνική κοινωνία, μπορεί και πρέπει, να ερευνηθεί και να σκιαγραφηθεί το ιδεολογικό και πολιτικό πορτρέτο του Ελευθερίου Βενιζέλου. Το πορτρέτο ενός βαθιά φιλελεύθερου ηγέτη, ο οποίος όμως, υπερβαίνοντας το φιλελευθερισμό, εγκολπώνει στοιχεία πολιτικού ριζοσπαστισμού. Το φιλελεύθερο και ριζοσπαστικό αυτό πνεύμα, το οποίο εφαρμόστηκε στο σύνολο των εκπαιδευτικών πεδίων της χώρας, υπεράνω όλων των κομματικών ανταγωνισμών και των φορέων εκπροσώπησής τους, σε θέματα όπως, της γλώσσας για τη διδασκαλική διαδικασία, στο ζήτημα της διάρθρωσης της εκπαίδευσης, στην ανύψωση του μορφωτικού επιπέδου για την επίτευξη της επιζητούμενης πολιτικής κοινωνικοποίησης των μαθητών (και κυρίως των γυναικών), αλλά και στην επιβολή μιας αναγκαίας συνθήκης για τη στροφή της εκπαίδευσης στα ζωντανά στοιχεία του πολιτισμού, είναι ζητήματα τα οποία αυτή η εργασία πραγματεύεται.

Abstract

Through the great and continuous reformative work, which penetrated and transformed the Greek society, Eleftherios Venizelo's ideological and political portrait, must be thoroughly researched and outlined. The portrait of a deeply liberal leader, who, however, transcends liberalism and embodies elements of political radicalism. This liberal and radical spirit, which was applied in all educational fields, above all party competitions and their representatives, in subjects such as, the language for the teaching process, the structure of education formation, the effort for raising the educational level to achieve the desired political socialization of the students (and especially women), as well as the imposition of a necessary condition for the shift of education to the living elements of culture, are issues which this research deals with.

Λέξεις-κλειδιά: Ελ. Βενιζέλος, εκπαιδευτική πολιτική, φιλελευθερισμός

Key words: E.Venizelos, educational policy, liberalism

1. Η πολιτική ταυτότητα του Ε. Βενιζέλου και η απήχηση στις εκπαιδευτικές του μεταρρυθμίσεις

Αναζητώντας κανείς τις βαθύτερες ρίζες της πολιτικής σκέψης του Βενιζέλου, τις βρίσκει απλωμένες στο γόνιμο έδαφος της αριστοτελικής πολιτικής φιλοσοφίας. Ο Αριστοτέλης - μαζί Βέβαια με τον Θουκυδίδη, τον οποίο ως γνωστό μετέφρασε αργότερα- είναι ο αρχαίος Έλληνας στοχαστής που άσκησε βαθιά επίδραση στις ιδέες του (Βενιζέλου). Ο ίδιος, με υπερηφάνεια, σε διάφορες ομιλίες του, επιβεβαιώνει την επιρροή αυτή. Η βαθύτερη σχέση που πρέπει να διατηρεί η πολιτική με την ηθική και την υποχρέωση του πολιτικού, είναι να έχει ως οδηγό *πάσης πράξεως του το κοινό συμφέρον*. Αυτή είναι η θέση, και μάλιστα η βασική, του πολιτικού οπλοστασίου του Ελευθερίου Βενιζέλου, την οποία διακήρυξε επανειλημμένως έχοντας μία οργανική σχέση με τις πολιτικές αρχές του Αριστοτέλη. Η σύνθεση του αριστοτελικού ιδεώδους και των σύγχρονων Ευρωπαϊκών ιδεολογικών και πολιτικών ρευμάτων του φιλελευθερισμού, εμπλουτισμένο με στοιχεία του ριζοσπαστισμού, θα αποτελούσαν βασικό αξίωμα της σκέψης και της δράσης του.

Ήδη από το 1902 Βενιζέλου, από τις στήλες του *Κήρυκος* (21 Ιουνίου 1902), διατύπωνε την αρχή ότι σε μία κοινωνία το ιδανικό της ελευθερίας πρέπει να συνδυάζεται με την τήρηση της τάξης, υπό την προϋπόθεση όμως ότι στο όνομα της δημόσιας τάξης δεν θα θυσιάστούν τα έμφυτα δίκαια, δηλαδή τα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου, και οι προσωπικές ελευθερίες των πολιτών. Το 1906, κατά την αναθεώρηση του συντάγματος της Κρητικής Πολιτείας, προχωρούσε περισσότερο, χαρακτηρίζοντας ως πεμπτουσία ενός καταστατικού χάρτη, την προστασία των προσωπικών ελευθεριών, σημείωνε δε: *Διότι το Κράτος, το οποίο κατορθώνει να ασφαλίσει την προσωπική ελευθερία των πολιτών, εκπληρεί το κυριότερον αυτού, αν όχι μόνο, σκοπό της αποστολής του* (μεταφορά από την καθαρεύουσα) (Πρακτικά της Β' Συντακτικής των Κρητών Συνέλευσις, 13 Νοεμβρίου 1906).

Σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα, μπορούσαν οι πλειοψηφίες να εγγυηθούν τη διασφάλιση του υπέρτατου αυτού δικαιώματος για τις μειοψηφίες; Ο κορυφαίος Άγγλος θεωρητικός του φιλελευθερισμού John Stuart Mill, είχε προειδοποιήσει για το κίνδυνο να επικρατήσουν τυρρανικές πλειοψηφίες, οι οποίες δεν θα έδειχναν ανοχή στην εξαίρεση και τις γνώμες της μειοψηφίας. Ο Βενιζέλος, αναλύοντας (Πρακτικά της Β' Συντακτικής των Κρητών Συνέλευσις, 13 Νοεμβρίου 1906) τη θεμελιώδη σημασία της προστασίας των μειοψηφιών, υποστήριξε ότι *ο αριθμός δεν είναι η υπέρτατη δύναμη η οποία διέπει τα ανθρώπινα πράγματα*, και επίσης αναφέρθηκε, στον κίνδυνο της *τυρρανικής επικρατήσεως των εκάστοτε πλειοψηφιών* και κάλεσε τους πληρεξούσιους να συνειδητοποιήσουν ότι *ψηφίζοντας το νέο Σύνταγμα (εννοεί της Κρητικής Πολιτείας), δεν ψηφίζουν το πολίτευμα μία πολιτικής μερίδας, ούτε καν της πλειοψηφίας του λαού, αλλά πολίτευμα δια των λαών*.

Πέντε χρόνια αργότερα, τον Μάιο του 1911, ενώπιον της Ελληνικής Βουλής πλέον, με αφορμή τις πρώτες συζητήσεις για την ίδρυση του Συμβουλίου της Επικρατείας, επικεντρωνόταν στην έννοια του ελεύθερου πολίτη και τα ατομικά δικαιώματα: *Ζητούμε να καταστήσουμε τον Έλληνα πολίτη αληθώς ελεύθερο πολίτη*, ήταν τα λόγια του. Ο πολίτης αυτός πρέπει να διαθέτει όχι μόνο τα ατομικά δικαιώματα που απορρέουν από το Σύνταγμα, αλλά και όλα τα άλλα, τα οποία του εξασφαλίζουν οι νόμοι και του επιτρέπουν να τα υπερασπιστεί κατά, *της εκάστοτε τυραννικής εξασκήσεως της Αρχής υπό της πλειοψηφίας του κυρίαρχου Λαού*. Φραγμό από την ανεξέλεγκτη άσκηση της εξουσίας αποτελεί ο σεβασμός προς τη νομιμότητα. Και συμμόρφωση προς την κυριαρχία του νόμου σημαίνει ότι: *ο υπουργός είναι κατώτερος του νόμου, διότι ο νόμος πρέπει να είναι ανώτερος και του μικρού υπαλλήλου και του ανώτερου, ανώτερος πασών των Αρχών*.

Οι θέσεις αυτές του Βενιζέλου ανάγονται σε κεφαλαιώδης αρχές του φιλελευθερισμού, όπως τις ανέπτυξε ο θεμελιωτής του John Lock, τον 17ο αιώνα. Στο έργο του συγκεκριμένου, *Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως*, ο Lock υποστηρίζει ότι *«οι νομοί αποτελούν τη μεγαλύτερη εγγύηση για να απολαμβάνουν οι άνθρωποι τα αγαθά τους με ειρήνη και ασφάλεια σε μία κοινωνία»* (Berstein, 2002). Με το αντί-απολυταρχικό μανιφέστο του, ο Lock θεμελίωσε το θεωρητικό υπόβαθρο του φιλελευθερισμού, από το οποίο απορρέουν οι θεωρίες της πολιτικής επανάστασης και της αντίστασης στην τυραννική εξουσία, ο γνωσιολογικός εμπειρισμός, η Θρησκευτική Ελευθερία, η αρχή της διάκρισης των εξουσιών και της συναίνεσης των κυβερνωμένων. Οι ιδέες αυτές καθόρισαν εν πολλοίς τις ιδεολογικές αρχές της Αμερικανικής και της Γαλλικής επανάστασης. Και η διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, με τη σειρά της, προσδιόρισε τις βασικές αρχές μιας δημοκρατικής κοινωνίας: προστασία των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου, αναγνώριση της εθνικής κυριαρχίας, ισότητα απέναντι στο νόμο.

Τα έμφυτα δίκαια, η διάκριση των εξουσιών, ο έλεγχος της εξουσίας για την ορθή εφαρμογή των νόμων, η θεσμοθέτηση της ευθύνης της κυβέρνησης ενώπιον της Βουλής, είναι οι βασικές αρχές που διαπερνούσαν την πολιτική φιλοσοφία του Ελευθερίου Βενιζέλου, ήδη από τα πρώτα χρόνια του 20ου αιώνα. Επίσης, η ανεξιθρησκία αποτελεί διακηρυγμένη ιδεολογική αρχή του φιλελευθερισμού του Βενιζέλου, την οποία αντιτάσσει σε αυτούς που ζητούσαν να επιβάλουν ως επίσημη θρησκεία του Κράτους την Ορθόδοξη Ανατολική.

Τα Ευρωπαϊκά πολιτικά κινήματα, της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, όπως η άνοδος στην εξουσία του κόμματος των φιλελευθέρων στην Αγγλία το 1906 και οι μεγάλες κοινωνικές αλλαγές που επέβαλε η αριστερή πτέρυγα αυτού του κόμματος (παρά τις διαφορές μεταξύ Γάλλων ριζοσπαστών και Άγγλων φιλελευθέρων) εντάσσονται σε ένα κοινό βηματισμό, με αυτά που προτείνει πολιτικά ο Ελευθέριος Βενιζέλος: την ανάληψη από το κράτος ενεργού κοινωνικού ρόλου προκειμένου να βοηθήσει τους πιο φτωχούς και αδύνατους πολίτες του. Στις απάνθρωπες συνθήκες

που είχε δημιουργήσει ο πρωτόγονος καπιταλισμός της βιομηχανικής και μετά-βιομηχανικής επανάστασης, το σύνολο του Ευρωπαϊκού φιλελεύθερου κινήματος προτάσσει την κοινωνική προστασία των ασθενέστερων και καταπιεσμένων στρωμάτων.

2. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση απέναντι στους υπερασπιστές της οπισθοδρόμησης

Στη φιλελεύθερη δημοκρατική κοινωνία που οραματιζόταν ο Βενιζέλος, ο εκπαιδευτικός είχε δικαίωμα να εκφράσει ελεύθερα τις ιδέες του για τα ζητήματα του κλάδου του; Όχι, απαντούσαν οι αρμόδιες υπηρεσίες, οι οποίες, το φθινόπωρο του 1913, προχώρησαν στην απόλυση δασκάλων που είχαν διατυπώσει ελεύθερα τις απόψεις τους, προτείνοντας βέβαια λύσεις για τα προβλήματα της παιδείας. Προφανώς, και μία κραυγαλέα αντίθεση. Από τη μία μεριά το κράτος ανέθετε στο δάσκαλο καθήκοντα παιδαγωγού στις μικρές κοινωνίες, ζητώντας του λ.χ. να πρωτοστατήσει στην ίδρυση Συνεταιρισμών, και από την άλλη του απαγόρευε να έχει άποψη για τα εκπαιδευτικά ζητήματα. Οι απολύσεις αυτές, που φυσικά δεν είχαν καμία σχέση με την έκφραση των ελεύθερων ιδεών, την πεμπτουσία δηλαδή που ευαγγελιζόταν περί φιλελευθερισμού και δημοκρατίας ο Ελευθέριος Βενιζέλος, προκάλεσαν φυσικά την οργή του ιδίου, όποιος δήλωσε στον πρόεδρο του Κεντρικού Συμβουλίου Εκπαιδύσεως ότι οι δάσκαλοι είχαν δικαίωμα και καθήκον να διατυπώνουν την άποψη τους για τα εκπαιδευτικά ζητήματα. Παραταύτα, και παρά την τοποθέτηση του Βενιζέλου, το συμβούλιο επικύρωσε την Πρωτοβάθμια απόφαση και απέλυσε τους δασκάλους (εφημερίδα Πατρίς, 31 Οκτωβρίου 1913).

Το ερώτημα της φίμωσης των ιδεών ή της ελεύθερης διακίνησης τους στο χώρο της εκπαίδευσης κλήθηκε να το απαντήσει λίγο αργότερα, τον Απρίλιο του 1914, και το εφετείο Ναυπλίου στη συγκλονιστική δίκη των "Αθεϊκών", που διήρκεσε 12 μέρες. Κατηγορούμενοι ήταν ο διευθυντής του πρότυπου Παρθεναγωγείου του Βόλου, Αλέξανδρος Δελμούζος, μέλος του εκπαιδευτικού ομίλου, που συγκέντρωνε στο πλάι του τον ανθό των δημοτικιστών της εποχής, και ο γιατρός Δημήτριος Σαράτσης, ο οποίος είχε εισηγηθεί στο δημοτικό συμβούλιο της πόλης, την ίδρυση του σχολείου αυτού (βλ. τις επιφυλλίδες του Ηλία Βενέζη για τη δική του Ναυπλίου, βασισμένες στην εξιστόρηση των γεγονότων από τον Κωνσταντίνο Τριανταφυλλόπουλο, Εφημερίδα το Βήμα). Η κοινωνία του Βόλου, σε κατάσταση μαζικής υστερίας, καθοδηγούμενη φυσικά από την Εκκλησία, συντηρητικούς κύκλους και μερίδας του Τύπου, είχε στραφεί με σφοδρότητα εναντίον τους. Είχε πετύχει να «κλείσει το σχολείο και οδήγησε τους πρωτεργάτες στο εδώλιο του κατηγορουμένου, για εξύβριση της γλώσσας και της θρησκείας» (Δημαράς, 2003).

Απέναντι σε αυτά τα φαινόμενα, που θύμιζαν Ιερά Εξέταση, ο Βενιζέλος αισθάνθηκε την ανάγκη να αντιδράσει: «Ότι θέλετε να το κάμω. Αυτή η δίκη είναι αίσχος», είπε στον Κωνσταντίνο Τριανταφυλλόπουλο, καθηγητής Νομικής και συνήγορο υπεράσπισης, ο οποίος ζήτησε τη βοήθειά

του. Δημόσια βέβαια δεν επιτρεπόταν να παρέμβει, ωστόσο, με εμπιστευτική του επιστολή (Βενιζέλου) στο Υπουργείο Εξωτερικών, δόθηκαν στους συνηγόρους των κατηγορουμένων στοιχεία από τον φάκελο του επισκόπου Γερμανού, σχετικά με την όχι και τόσο ενάρετη δράση του, την περίοδο που ήταν Αρχιμανδρίτης στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Τα στοιχεία αυτά μετέβαλαν το Γερμανό από κατήγορο σε κατηγορούμενο, τον κατέστησαν αναξιόπιστο μάρτυρα και αφαίρεσαν το ηθικό κύρος από την εκστρατεία κατά του Παρθεναγωγείου, την οποία είχε υποκινήσει. Το εφετείο αθώωσε πανηγυρικά τους κατηγορούμενους και η εφημερίδα Ακρόπολις του Βλάση Γαβριηλίδη χαιρέτησε το γεγονός: *«Εκερδήθει δεύτερον Κιλκίς κατά βαρβάρων»* (Δημαράς,2003).

Το «λαϊκό δικαστήριο», όμως, είχε εκδώσει την ετυμηγορία του πολύ νωρίτερα. Μία ογκώδης διαδήλωση του Βολιώτικου λαού, που είχαν υποκινήσει ο Τύπος, ο επίσκοπος και η ιερωμένοι, είχε υποχρεώσει το δημοτικό συμβούλιο της πόλης, να κλείσει το σχολείο, τον Μάρτιο του 1911 (για το παρθεναγωγείο του Βόλου συνολικά, βλ. Χαράλαμπος Χάριτος, *το Παρθεναγωγείο του Βόλου*). Χρονολογικά, το κλείσιμο του Παρθεναγωγείου συνέπεσε με την ιδεολογική σταυροφορία που είχαν εξαπολύσει οι ίδιοι οπισθοδρομικοί και φανατισμένοι κύκλοι, καλλιεργώντας στην *«Ελληνική κοινωνία φοβίες για τους κινδύνους που απειλούσαν, δήθεν, την ηθική, τη θρησκεία και την πατρίδα, εξαιτίας της διαφθοράς της γλώσσας»* (Μπουρνάζος,2007). Με τους φοβικούς και τους πατριδοκάπηλους υπερασπιστές της γλώσσας αναμετρήθηκαν ο Εκπαιδευτικός Όμιλος και τα προοδευτικά στοιχεία της ελληνικής κοινωνίας, που επιδίωξαν τη ρήξη με το παρωχημένο σχολικό σύστημα και το στείο εκπαιδευτικό κατεστημένο. Με αφορμή τη γλώσσα *«είχε αρχίσει να σχηματίζεται το ανανεωτικό ρεύμα του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, οι ιδεολογικές, εκπαιδευτικές και μορφωτικές διαστάσεις του οποίου υπερέβαιναν σαφώς τα όρια του γλωσσικού ζητήματος»* (Παπαδάκης,2017).

Ο Βενιζέλος είχε γνωριστεί με τον Δελμούζο το 1910, τη στιγμή που άρχισε να συνεργάζεται με τον κύκλο των διανοουμένων του Εκπαιδευτικού Ομίλου, τους οποίους αξιοποίησε σταδιακά σε κυβερνητικές θέσεις και υψηλά αξιώματα του Υπουργείου Παιδείας. Η απόφαση του πρωθυπουργού να τοποθετήσει ως Υπουργό Παιδείας τον Απόστολο Αλεξανδρή, ιδρυτικό μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου και στη συνέχεια τον Δημήτρη Γληνό, έναν από τους πρωτεργάτες του Ομίλου, φανερώνει την ιδεολογική του συγγένεια με τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό. Ο Βενιζέλος ουσιαστικά υιοθέτησε στο πρόγραμμα του, την γενικότερη αντίληψη για την εκπαίδευση και οι επιλογές του είναι να έρθουν σε σύγκρουση με όποιες αντιδραστικές αξίες και θεσμούς.

Το Νοέμβριο του 1913, ο Τσιριμώκος κατέθεσε στη Βουλή, επτά εκπαιδευτικά νομοσχέδια που έφεραν τη σφραγίδα του Εκπαιδευτικού Ομίλου και προσωπικά του Γληνού. Η αναγέννηση της χώρας έπρεπε να συμβαδίσει με ένα εκπαιδευτικό σύστημα που θα αποκαθιστούσε τη σχέση του σχολείου με τη σύγχρονη ζωή και την παραγωγική διαδικασία, θα εισήγαγε την επαγγελματική

εκπαίδευση, θα έδινε μεγαλύτερη έμφαση στα πρακτικά σε σχέση με τα γλωσσικά μαθήματα, θα στηριζόταν στην κριτική γνώση και όχι στη στείρα αρχαιολατρία, θα ενίσχυε την εκπαίδευση των κοριτσιών και θα προσέφερε πιο σίγουρες προοπτικές για την επαγγελματική αποκατάσταση των νέων. Ο Γληνός έγραψε, ότι με τη μεταρρύθμιση επιδιώκει να δημιουργήσει το *λαϊκό σχολείο*, χτυπώντας την προγονοπληξία και τον ψευδοκλασικισμό.

Οι διανοούμενοι του Εκπαιδευτικού Ομίλου, εκπρόσωποι του νεωτερικού πνεύματος, επιχειρώντας να προωθήσουν την εκπαιδευτική αλλαγή, ήταν αναπόφευκτο να βρεθούν αντιμέτωποι με τον σχολαστικισμό και τη στασιμότητα που ήθελε να καταπνίξει την πρόοδο στο χώρο της εκπαίδευσης. Η ανάθεση του σχεδιασμού του νέου εκπαιδευτικού συστήματος στους θιασώτες του εκπαιδευτικού δημοτικισμού δημιούργησε ακόμα μεγαλύτερες αντιδράσεις. Για τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, προπύργιο του γλωσσικού και εκπαιδευτικού συντηρητισμού, κινδύνευε και πάλι, θανάσιμα η ελληνική γλώσσα, επειδή η κυβέρνηση είχε αποφασίσει οι μαθητές του Δημοτικού Σχολείου να διδάσκονται περισσότερα νέα ελληνικά σε σχέση με τα αρχαία. Αλλά και μεγάλη μερίδα του Τύπου, ο Διδασκαλικός Σύλλογος Ελλάδος, οι καθηγητές της μέσης εκπαίδευσης και ισχυρή μερίδα του κόμματος των Φιλελευθέρων ανησυχούσαν και είχαν συνασπιστεί με εκείνους που αντιδρούσαν στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Για το κύμα αυτών των διαμαρτυριών που είχαν ξεκινήσει το Φεβρουάριο του 1911, ο Βενιζέλος με αφορμή τον διορισμό του δημοτικιστή Σίμου Μενάρδου ως καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, είχε μιλήσει για «*διανοητικήν ευρωτίασιν*» (δηλ. μούχλιασμα), και ο οποίος θα στεκόταν εμπόδιο στις εξελίξεις των καιρών ή θα ωθούσε τον Ελληνικό λαό και την Παιδεία, να βλέπει μόνο προς το παρελθόν.

Η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων προχώρησε, την περίοδο 1910-1915, σε σημαντικές μεταρρυθμίσεις σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης. Με την αναθεώρηση του συντάγματος το 1911 έγινε ένα αποφασιστικό βήμα για τη δημιουργία του λαϊκού σχολείου. Καθιερώθηκε η υποχρεωτική και δωρεάν «*στοιχειώδης εκπαίδευση για όλα τα ελληνόπουλα, ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης και οικονομικής επιφάνειας*» (Μπουρνάζος, 1999). Επίσης, πολύ σημαντική ήταν η μέριμνα για την εκπαίδευση των κοριτσιών. Την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα οι κοινωνικές προκαταλήψεις ήθελαν τις νέες κοπέλες φυλακισμένες στο σπίτι, σε έναν ρόλο όμοιο με αυτόν που είχαν οι γιαγιάδες και οι μητέρες τους. Μετά την άνοδο των Φιλελευθέρων στην εξουσία, και ιδιαίτερα μετά το 1913, η εκπαίδευση των θηλέων και η παροχή ίσων μορφωτικών δυνατοτήτων σε αγόρια και κορίτσια ήρθε στο προσκήνιο, αποτελώντας κεντρικό άξονα των μεταρρυθμιστικών προτάσεων. Η καθιέρωση της εξάχρονης υποχρεωτικής φοίτησης και για τα δύο φύλα άνοιξε τις πόρτες των σχολείων στα κορίτσια και έθεσε τις βάσεις της κοινωνικής απελευθέρωσης της γυναίκας της μεσαίας τάξης, αλλά και της αγρότισσας.

Η δημοτική και η μέση εκπαίδευση τελούσαν υπό την ασφυκτική κηδεμονία πανεπιστημιακών καθηγητών. Η κυβέρνηση αναμόρφωσε το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, ανεξαρτητοποίησε τις δύο αυτές βαθμίδες εκπαίδευσης και ανέθεσε την εποπτεία τους στους φυσικούς προϊσταμένους τους, που ήταν οι επιθεωρητές. Στις σημαντικές τομές της ίδιας περιόδου περιλαμβάνεται και η ίδρυση του Διδασκαλείου, το οποίο ενίσχυσε εκπαιδευτικά και οργανωτικά τη μέση εκπαίδευση. Οι αλλαγές αυτές οδήγησαν στη σύνταξη *«δύο ιδιαίτερα επιτυχημένων προγραμμάτων για το δημοτικό και το γυμνάσιο, τα οποία αποτέλεσαν τον κορμό της σχολικής διδασκαλίας για πολλά χρόνια»* (Δημαράς,1999).

Το 1914 άνοιξε μία νέα πτυχή για τα Νέα Ελληνικά. Σύμφωνα με το αναλυτικό πρόγραμμα, η διδασκαλία των Νέων Ελληνικών στη μέση εκπαίδευση αυξήθηκε κατά δεκατρείς (13) ώρες. Ταυτόχρονα, με τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* για τη μέση εκπαίδευση και τα *Ελληνικά Αναγνωσματάρια* για το δημοτικό, ο δημοτικισμός κέρδισε μία αποφασιστική μάχη, όπως επισήμανε ο Μανώλης Τριανταφυλλίδης.

Η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων αναμετρήθηκε με τις αγκυλώσεις του παρελθόντος και στο χώρο του πανεπιστημίου. Επήλθε σχεδόν καθολική αλλαγή στον τρόπο λειτουργίας του και εκσυγχρονίστηκαν ριζικά εκπαιδευτικές διαδικασίες. Ο Βενιζέλος και ο Αλεξάνδρης αναζητούσαν λύσεις βασισμένες στα *«Ευρωπαϊκά πρότυπα και εισήγαγαν στην Ελλάδα τις αντίστοιχες πανεπιστημιακές και επιστημονικές δομές»* (Κιμουρτζής,1999). Οι σπουδές στο Πανεπιστήμιο απέκτησαν αυστηρότερο χαρακτήρα. Για πρώτη φορά καθιερώθηκαν ετήσιες και τμηματικές εξετάσεις, που καθιστούσαν αναγκαία την συνεπή φοίτηση, σε αντίθεση με αυτό που συνέβαινε στο παρελθόν, όπου φοιτητές εμφανιζόταν μόνο στις πτυχιακές εξετάσεις. Ταυτόχρονα, στο διδακτικό προσωπικό επήλθαν βαθιές αλλαγές και το ακαδημαϊκό κατεστημένο δέχτηκε σοβαρό πλήγμα, καθώς άνοιξαν οι πόρτες του πανεπιστημίου σε νέους επιστήμονες. Με τις νομοθετικές ρυθμίσεις της κυβέρνησης Βενιζέλου, οι έκτακτοι καθηγητές και οι επιμελητές έχασαν τη βολική ασυλία της μονιμότητας, η οποία κάθε άλλο παρά συντελούσε στην βελτίωση της επιστημονικής τους επίδοσης. Αντί του ολιγαρχικού συστήματος, εισήχθη η επανάκριση της επιστημονικής εξέλιξης και οι πανεπιστημιακοί, έπειτα από πολυετή σταδιοδρομία, περνούσαν υποχρεωτικά τη δοκιμασία της αξιολόγησης. Στις μεταρρυθμίσεις εντάσσεται και η καθιέρωση του θεσμού της διδακτορικής διατριβής, με τον τρόπο που την ξέρουμε σήμερα, η οποία έδωσε νέο εύρος στις ανώτατες σπουδές και την κατάθεση του επιστημονικού δυναμικού.

Η Ελλάδα μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, είχε διπλασιάσει τα εδάφη της και είχε προσθέσει νέες πόλεις - πολλές από τις οποίες κατεστραμμένες- στην επικράτειά της. Η ομαλή ένταξη των *Νέων Χωρών* στην Παλαιά Ελλάδα ήταν ένα τιτάνιο έργο, που απαιτούσε ριζικό επανασχεδιασμό ολόκληρου του Ελληνικού χώρου, ο οποίος μπορούσε να καθορίσει την αναπτυξιακή, κοινωνική,

χωροταξική και αισθητική πρακτική του Κράτους. Οι μεγάλοι αυτοί στόχοι ήταν πολύ δύσκολο να ευοδωθούν χωρίς τον εκ βάθρων εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης, χωρίς περισσότερους και καλύτερα εκπαιδευμένους τεχνικούς. Η Ελλάδα όμως δεν διέθετε ούτε καν ανώτατη Πολυτεχνική Σχολή. Υπήρχε το Σχολείο των Βιομηχάνων Τεχνών, ένα εκπαιδευτήριο με ακαθόριστο εκπαιδευτικό επίπεδο και περιορισμένες επιδιώξεις. Το 1914 στη θέση του ιδρύθηκε το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο το οποίο έγινε ισότιμο με το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Η ίδρυση του Πολυτεχνείου υπήρξε αναμφισβήτητα, η πιο σημαντική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της περιόδου 1910-1915.

Ο Βενιζέλος όμως, δεν ξεχνούσε τον κρίσιμο ρόλο του δασκάλου στο έργο της εκπαιδευτικής και κοινωνικής αναμόρφωσης. Οι τεράστιες πολεμικές δαπάνες και οι μεγάλες οικονομικές απαιτήσεις για την ανάπτυξη της χώρας δεν τον εμπόδισαν να προχωρήσει σε γενναία αύξηση των μισθών και των συντάξεων των εκπαιδευτικών λειτουργών. Η Ελλάδα δεν χρειαζόταν μόνο περισσότερους και πιο μορφωμένους δασκάλους αλλά είχε ανάγκη και από εκπαιδευτικούς με έμπνευση, οι οποίοι, με αισιοδοξία, αυτοπεποίθηση και ιεραποστολική διάθεση, θα έβγαζαν μία βαθιά συντηρητική κοινωνία από το τέλμα της παιδευσίας, που την κρατούσαν με προκατάληψη τα πρότυπα ενός σκοτεινού παρελθόντος.

3. Η μεγάλη εκπαιδευτική αλλαγή

Το Μάιο του 1917, με πρόταση του Δημήτρη Γληνού, η κυβέρνηση της Εθνικής Αμύνης, εκδίδει το διάταγμα 2825 περί διδακτικών βιβλίων, με το οποίο εισάγεται η δημοτική γλώσσα στη στοιχειώδη εκπαίδευση. Το διάταγμα αυτό, που σηματοδοτεί την έναρξη της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917, απέκτησε ισχύ νόμου μετά την ενοποίηση του κράτους και την εγκατάσταση της Κυβέρνησης στην Αθήνα. Το σχεδιασμό της μεταρρύθμισης ανέλαβε η γνωστή ηγετική τριανδρία του Εκπαιδευτικού Ομίλου: ο Δημήτρης Γληνός, γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας, μαζί με τον Αλέξανδρο Δελμούζο και τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη, ως ανώτερους επόπτες, για τη στοιχειώδη εκπαίδευση. Αντλώντας δύναμη από την απευθείας σχέση τους με το Βενιζέλο, κατόρθωσαν να πραγματοποιήσουν μία επαναστατική αλλαγή, που είχε καθοριστική επίδραση στον εκπαιδευτικό και τον πολιτισμικό προσανατολισμό της σύγχρονης Ελλάδας.

Η μεταρρύθμιση αυτή δεν περιοριζόταν στην καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας. Ένας ισχυρός άνεμος αλλαγής φύσηξε, παρασύροντας τα στρώματα της σκουριάς που είχαν επικαθίσει στον εκπαιδευτικό οργανισμό και έπνιγαν την ελεύθερη διακίνηση των ιδεών το σχολείο. Κεντρικός άξονας του εγχειρήματος ήταν η ανάδειξη και η αξιοποίηση της Νεοελληνικής πραγματικότητας. Οι

δάσκαλοι και οι καθηγητές αποκτούσαν οντότητα, μπορούσαν να αναπτύξουν πρωτοβουλίες και να εκφράζουν πλέον ελεύθερα τις απόψεις τους. Πρόκειται για «τη σημαντικότερη ίσως παρέμβαση στην εξέλιξη των νεοελληνικών εκπαιδευτικών πραγμάτων» (Δημαράς,2003).

Είναι από τα βασικά εργαλεία της μεταρρύθμισης και της νέας αντίληψης για την εκπαίδευση στα σχολικά εγχειρίδια. Το φιλελεύθερο πνεύμα που επικράτησε, άνοιξε νέους ορίζοντες, καθώς επέτρεψε την έγκριση πολλών βιβλίων και την επιλογή ενός, από το σύλλογο δασκάλων ή καθηγητών. Τα νέα βιβλία, πιο γνωστά από τα οποία είναι το *Αλφαβητάρι με τον ήλιο* (ονομάστηκε έτσι από την εικόνα του ανατέλλοντος ηλίου που κοσμούσε το εξώφυλλο του, έργο του Κωνσταντίνου Μαλέα) και τα *Ψηλά Βουνά*, ήταν άρτια από παιδαγωγική, γλωσσολογική και λογοτεχνική άποψη (και για αυτό γοητεύουν τον αναγνώστη και μέχρι σήμερα). Δεν διαφέρουν μόνο ως προς τις αξίες που θέλουν να μεταδώσουν, αλλά και στον τρόπο με τον οποίον το πράττουν. Αποφεύγουν τον διδακτισμό και τις ηθικολογίες, ενώ ακολουθούν τις νέες κατευθύνσεις της παιδαγωγικής (βαθιές επιρροές από την Ευρωπαϊκή παιδαγωγική της εποχής εκείνης). Σύμφωνα με τη διατύπωση του Μανόλη Τριανταφυλλίδη, έχουν περιεχόμενο παιδικό και φαιδρό, καθρεφτίζουν την Ελληνική ψυχή και φύση, είναι γεμάτα κίνηση και δημιουργία. Με τα βιβλία αυτά, η Ελληνική εκπαίδευση ανακάλυψε το παιδί, το οποίο γίνεται *ο πρίγκιπας της ζωής και του σχολείου*. Όπως μαρτυρεί ο Παύλος Νιρβάνας, ο Βενιζέλος το 1918, ζήτησε να έχει την ευχαρίστηση να είναι ο πρώτος αναγνώστης των νέων αναγνωστικών. *Πρέπει να ξέρετε, είπε, ότι «την εκπαιδευτική μας μεταρρύθμιση τη λογαριάζω σαν το μεγαλύτερο τίτλο της πρωθυπουργίας μου και σαν τη μεγαλύτερη υπηρεσία μου στην πατρίδα»* (Τσολάκης,2007).

Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1910 πραγματοποιούνται σημαντικές αλλαγές και στο χώρο των πανεπιστημίων. Η ανώτατη εκπαίδευση διευρύνεται με τη λειτουργία νέων σχολών, που δημιουργούν ένα ολοκληρωμένο κύκλο σπουδών στο τεχνικό και το οικονομικό πεδίο. Στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο ιδρύονται οι σχολές αρχιτεκτόνων, χημικών μηχανικών, τοπογράφων μηχανικών και η σχολή μηχανολόγων. Το 1920 ξεκινά η λειτουργία της ανώτατης σχολής εμπορικών σπουδών, η οποία το 1926 θα μετονομαστεί σε ανωτάτη σχολή Οικονομικών και Εμπορικών επιστημών (ΑΣΟΕΕ). Το μεγάλο ενδιαφέρον του Βενιζέλου για την επιστημονική στήριξη της γεωργίας εκδηλώνεται με τη δημιουργία, το 1920, της ανωτέρας γεωπονικής σχολής στην Αθήνα (του σημερινού γεωπονικού Πανεπιστημίου), η οποία το 1929, πάλι επί κυβέρνησης Βενιζέλου, αναβαθμίζεται σε ανώτατη.

Η ισχυρή παρουσία της Ελλάδας στη Μικρά Ασία και η επίγνωση της σημασίας της πολιτιστικής αποστολής που αναλάμβανε στην ευρύτερη περιοχή, οδήγησε στην απόφαση να ιδρυθεί το Ιωνικό Πανεπιστήμιο στη Σμύρνη. Ο σχεδιασμός ανατέθηκε στο διάσημο μαθηματικό Κωνσταντίνο Καραθεοδωρή, με τον οποίον ο Βενιζέλος είχε γνωριστεί το 1895 στα Χανιά. Μεταξύ

των δύο ανδρών αναπτύχθηκαν ισχυροί δεσμοί φιλίας και αλληλοεκτίμησης, και την περίοδο 1910-1915, ο Βενιζέλος τον είχε διορίσει κυβερνητικό επίτροπο στο Πανεπιστήμιο. Τον Αύγουστο του 1920, πάνω στο Πολεμικό Έλλη, στο λιμάνι της Σμύρνης, πραγματοποιήθηκε σύσκεψη, με τη συμμετοχή του Βενιζέλου, του Αριστείδη Στεργιάδη και του Καραθεοδωρή. Σε αυτήν τέθηκαν οι βάσεις του πανεπιστημίου της Σμύρνης. Ο Καραθεοδωρή παραιτήθηκε αμέσως από την έδρα του τακτικού καθηγητή του πανεπιστημίου του Βερολίνου, εγκαταλείποντας μία μεγάλη καριέρα, για να αφοσιωθεί στο μεγάλο έργο της δημιουργίας του νέου Ιδρύματος.

Ο Καραθεοδωρή ονειρευόταν ένα Πανεπιστήμιο που θα συνέθετε διαφορετικούς πολιτισμούς (και αυτό είναι ένα σημείο σύμπλευσης με τον πολιτικό φιλελευθερισμό), οι οποίοι επί αιώνες συνυπήρχαν αλλά δεν είχαν κατορθώσει να βρουν αρμονικούς τρόπους συνύπαρξης και αλληλοκατανόησης. Αυτό μπορούσε να οδηγήσει σε ένα πολυπολιτισμικό κράτος δικαίου με την ισότιμη συνύπαρξη διαφορετικών πληθυσμών και εθνοτήτων. Ο λαός ο ίδιος πίστευε εκείνη την εποχή ότι, ο μόνος που έχει την ικανότητα να δημιουργήσει ένα τέτοιο κράτος δικαίου, όπου Έλληνες, Τούρκοι, Εβραίοι, Αρμένιοι, Κούρδοι θα μπορούσαν να συμβιώνουν ειρηνικά, ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Το πολιτισμικό αυτό όραμα έσβησε φυσικά με τη Μικρασιατική καταστροφή και μαζί ναυάγησε και ο μεγάλος στόχος της ίδρυσης του Πανεπιστημίου της Σμύρνης. Κατά την κατάληψη της Σμύρνης από τους Τούρκους, ο Καραθεοδωρή και η οικογένεια του σώθηκαν τελευταία στιγμή.

Ο αρχηγός των φιλελευθέρων δεν παρέλειψε, σχεδόν σε όλες τις προεκλογικές του ομιλίες, αλλά ιδιαίτερα στο Βόλο και στην Πάτρα, ούτε την παραμικρή λεπτομέρεια από το αναμνηστικό του έργο στο χώρο της Παιδείας. Αναφερόταν στη Ριζάρειο, η οποία από ιερατική σχολή μετατράπηκε σε ιεροδιδασκαλείο και οι απόφοιτοι της μπορούσαν να διδάξουν. Παρόμοια σχολή δημιουργήθηκε και στη Θεσσαλονίκη με την προσθήκη ενός ιερατικού φροντιστηρίου. Ακόμη, είχε ψηφιστεί ο νόμος με βάση των οποίων δημιουργήθηκε η υπηρεσία των αρχείων του Κράτους, που εξελίχθηκε αργότερα στα γενικά αρχεία του Κράτους, ιδρύθηκε Λαογραφικό αρχείο, καθώς και τα επαρχιακά ιστορικά αρχεία. Επιπροσθέτως, το Βαρβάκειο απέκτησε χαρακτήρα πραγματικού πρακτικού Λυκείου και ιδρύθηκε το διδασκαλείο ξένων γλωσσών, η Παιδαγωγική Ακαδημία, διδασκαλεία νηπιαγωγών στη Μακεδονία και ανώτερο τμήμα διδασκαλείου νηπιαγωγών στην Καλλιθέα.

Από την πρώτη στιγμή που ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας, το 1910, ο Βενιζέλος είχε θέσει ως στόχο να αναβαθμίσει την τεχνική εκπαίδευση. Λίγες μέρες πριν από τις εκλογές του 1920 με υπερηφάνεια πληροφορούσε το εκλογικό του ακροατήριο ότι η κυβέρνηση είχε ιδρύσει τεχνικά σχολεία σε όλες τις πρωτεύουσες των νομών. Τέλος, στην εκπαιδευτική διαδικασία ενέταξε και την

αναβάθμιση των σχολών των σωμάτων ασφαλείας, καθώς και την ίδρυση σχολής, στην Κέρκυρα, για την εκπαίδευση των στελεχών της νεοσύστατης αστυνομίας πόλεων.

4. Η μεταρρύθμιση ενός χαοτικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Μία από τις πρώτες μέριμνες των Βασιλικών, μετά το 1920 ήταν το ξεθεμελίωμα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του Βενιζέλου. «*Να καώσιν*» τα Ψηλά βουνά, το Αλφαβητάρι με τον Ήλιο και τα άλλα σχολικά βιβλία της μεταρρύθμισης, κατέληγε το πόρισμα της επιτροπείας προς εξέταση της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων, που είχε ορίσει του Υπουργείου Παιδείας. Η παράδοση στην πυρά των αναγνωστικών τα οποία είχαν εισαγάγει τη δημοτική στο σχολείο, αποτελούσε, σε συμβολικό επίπεδο το προμήνυμα μιας μισαλλόδοξης πολιτικής που θα εφαρμοζόταν σε πολλούς τομείς της δημόσιας σφαίρας.

Τα επόμενα χρόνια, η πλημμυρίδα των προσφύγων, η φτώχεια, η εξαθλίωση το οικονομικό χάος και η πολιτική αστάθεια περιόρισαν το ενδιαφέρον για την εκπαίδευση και την καταδίκασαν σε οπισθοδρόμηση και εγκατάλειψη. Το καλοκαίρι του 1929 ένας βουλευτής μιλούσε με πάθος στη βουλή για τα 200.000 παιδιά που δεν είχαν περάσει ούτε την αυλόθυρα του σχολείου. Τα περισσότερα από αυτά ήταν προσφυγόπουλα. Ένα από τα βασικά αιτήματα των προσφύγων ήταν να έχουν δασκάλους στην περιοχή όπου επρόκειτο να εγκατασταθούν. Οι δάσκαλοι βέβαια, ιδιαίτερα οι προερχόμενοι από την Παλαιά Ελλάδα, δεν ενθουσιάζομαι βιώνουμε την ιδέα του διορισμού του στη Μακεδονία. Για κατοικία έβρισκαν μόνο παντελώς ακατάλληλα σπίτια, πραγματικές τρώγλες, ενώ επιπλέον ζούσαν με τον εφιάλτη της ελονοσίας. Ένα σημαντικό μέρος του μισθού τους, το μισό έλεγαν κάποιοι, έπρεπε να το διαθέτουν για την αγορά κινίνου.

Τον Απρίλιο του 1929, ο υπουργός παιδείας, Κωνσταντίνος Γόντικας, κατέθεσε στη Βουλή 13 νομοσχέδια, τα οποία σηματοδοτούσαν την αφετηρία μιας ριζικής αναμόρφωσης του εκπαιδευτικού συστήματος. Μεταξύ άλλων, επανέφεραν τη δημοτική γλώσσα και προσανατόλιζαν την εκπαίδευση με καινοτόμες επιλογές, όπως η καταπολέμηση του αναλφαβητισμού, η σύνδεση του σχολείου με την παραγωγική διαδικασία και την κοινωνία, η ενίσχυση της επαγγελματικής εκπαίδευσης. Ο Βενιζέλος, ήδη από τις προεκλογικές του ομιλίες, συγκεκριμένα τον Ιούλιο του 1928 στη Θεσσαλονίκη, μολονότι δήλωνε θιασώτης των κλασικών γραμμάτων, είχε εξαγγείλει την εγκατάλειψη μιας παρωχημένης αρχαιολατρίας, που ήταν «*στείρα απόλυτος και άγονος*», και την εισαγωγή στα σχολεία προγραμμάτων, προσανατολισμένων προς τα πρακτικά επαγγέλματα. Ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο οποίος διαδέχτηκε τον Γόντικα στο Υπουργείο Παιδείας τον Ιανουάριο του 1930, συνόψισε τους στόχους της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που οφείλει να αντιμετωπίσει την *ολιγαρχικότητα* και την *μονομέρεια*, τα δύο κρίσιμα ελαττώματα του ισχύοντος εκπαιδευτικού συστήματος.

Οργανωτικά, η κατάσταση στην εκπαίδευση ήταν χαοτική. Υπήρχαν ταυτόχρονα δύο διαφορετικά συστήματα στη στοιχειώδη εκπαίδευση: αλλού λειτουργούν τετρατάξια και αλλού εξατάξια δημοτικά σχολεία. Και στη μέση εκπαίδευση όμως, σε κάποιες περιοχές υπήρχαν εξατάξια γυμνάσια, σε άλλες πεντατάξια και αλλού τριτάξια Ελληνικά σχολεία και τετρατάξια γυμνάσια. Ένας αληθινός τραγέλαφος, από τη στιγμή μάλιστα που τα εξατάξια ήταν υποχρεωμένα να εφαρμόσουν το πρόγραμμα της διδακτέας ύλης των τετρατάξιων. Όπως έλεγε ο Βενιζέλος, οι απόφοιτοι των σχολείων λάμβαναν απολυτήρια αγραμματοσύνης, ή, στην καλύτερη περίπτωση, ημιμάθειας.

Το *λαϊκό σχολείο*, όνειρο των πρωτεργατών του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, πήρε σάρκα και οστά. Η ενοποίηση των διαφορετικών συστημάτων αποτέλεσε προτεραιότητα. Στο εξής, καθιερωνόταν έξι τάξεις για το δημοτικό και έξι για το γυμνάσιο. Η θεσμοθέτηση αυστηρών κυρώσεων για τους γονείς που δεν έστελναν τα παιδιά τους στο σχολείο, υπηρετούσε την διασφάλιση του δικαιώματος της πρόσβασης στην εκπαίδευση για όλα ανεξαιρέτως τα Ελληνόπουλα. Παράλληλα, ιδρύθηκαν νηπιαγωγεία σε ολόκληρη την Ελλάδα. Ο Βενιζέλος πίστευε ότι, η αναγέννηση του Έθνους έπρεπε και μπορούσε να ξεκινήσει από το δημοτικό.

Η σημασία της διαφοροποίησης αυτής, γινόταν ακόμα πιο εμφανής στα σχολεία των ενηλίκων θηλέων. Ο προοδευτικός χαρακτήρας τους έδινε έμφαση στον ξεχωριστό ρόλο της σύγχρονης και καταρτισμένης γυναίκας. Στο ίδιο πνεύμα, εξάλλου, αστικά σχολεία θηλέων αναβαθμίστηκαν σε ανώτερα Παρθεναγωγεία, με ευρύτερους εκπαιδευτικούς στόχους. Η έξοδος από την κοινωνική απομόνωση των παιδιών με νοητική υστέρηση ήταν ένα ακόμα επίτευγμα της μεταρρύθμισης. Για τα παιδιά αυτά ιδρύθηκαν ειδικές τάξεις ή ξεχωριστά σχολεία, ενώ για τα ασθενικά παιδιά λειτούργησαν υπαίθρια σχολεία.

Τις παραμονές της επανόδου του Βενιζέλου στην εξουσία, το γλωσσικό ζήτημα εξακολουθούσε να αποτελεί πεδίο ευρύτερης ιδεολογικής και κοινωνικής διαμάχης. Η υπεράσπιση της γλώσσας ήταν το πρόσχημα για την υποστήριξη οπισθοδρομικών αξιών και θεσμών. Το Μάιο του 1928, η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, είχε καλέσει, για τρίτη φορά, τον Αλέξανδρο Δελμούζο να απολογηθεί ενώπιον της για τη διάδοση *αθεϊστικών ιδεών*. Ο Δελμούζος αρνήθηκε να προσέλθει. Ωστόσο ήταν φανερό ότι οι ιδέες των γλωσσαμυντόρων, που ταύτιζαν χριστιανική θρησκεία και την Ελληνική φυλή με τα αρχαία και την καθαρεύουσα, εξακολουθούσαν να διατηρούν την ισχύ τους. Το 1929, χρόνια έναρξης της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών διαμαρτυρήθηκε έντονα για τις ριζικές αλλαγές του εκπαιδευτικού συστήματος και υπερασπίστηκε με πάθος τη λατινική γλώσσα. Αυτή τη φορά όμως η μεταρρυθμιστική προσπάθεια θα αποδειχθεί η ισχυρότερη, απέναντι στη σύμπραξη της συντηρητικής παράταξης, των

πανεπιστημιακών και των σχετικών κύκλων, που πρωτοστατούσαν στον πόλεμο κατά της εισαγωγής της Δημοτικής και των γλωσσο-εκπαιδευτικών αλλαγών.

Κορυφαία στιγμή της μεταρρύθμισης ήταν ο νόμος του 1931 για τα σχολικά βιβλία, που σηματοδοτεί τη θριαμβευτική επάνοδο της Δημοτικής στο δημοτικό. Στις δύο τελευταίες τάξεις, υπήρχε η δυνατότητα παράλληλης διδασκαλίας της καθαρεύουσας, ενώ η διδασκαλία της Δημοτικής επεκτάθηκε και στο γυμνάσιο, αφαιρώντας ώρες από τα αρχαία και τα λατινικά. Ακόμα, όλα τα σχολεία, για τις ανάγκες μαθητών και καθηγητών, έπρεπε να συγκροτήσουν βιβλιοθήκη.

Παιδί της μεταρρύθμισης ήταν και ο νόμος 5343/1932 περί Οργανισμού του Πανεπιστημίου Αθηνών, που καθόρισε το πλαίσιο λειτουργίας του στην επόμενη 50ετία. Οι σχολές ενισχύονταν με νέο διδακτικό προσωπικό και πολλαπλασιάζονται οι ευκαιρίες για αξιοποίηση νέων επιστημόνων. Η θεσμοθέτηση της θέσης του εντεταλμένου υφηγητή και του έκτακτου καθηγητή, καθώς και του άμισθου έκτακτου καθηγητή, εξυπηρετούσε την τακτικές ανάγκες, αλλά πρωτίστως δημιουργούσε ένα φυτώριο για την ανανέωση του καθηγητικού σώματος. Ταυτόχρονα, βελτιώθηκε η θέση των επιμελητών και των βοηθών. Η θέσπιση εισαγωγικών εξετάσεων εντασσόταν σε ένα γενικότερο σχέδιο εξορθολογισμού, που ανταποκρινόταν στις νέες συνθήκες, καθώς ολοένα και περισσότεροι ήθελαν να φοιτήσουν στο πανεπιστήμιο. Για ορισμένες κατηγορίες φοιτητών, όπως τους πρόσφυγες, πάρθηκαν μέτρα στήριξης, όπως η εγγραφή και παροχή συγγραμμάτων, καθώς και η ελεύθερη σίτιση.

Χιλιάδες σχολεία: Μία ευτυχισμένη στιγμή της Νεοελληνικής αρχιτεκτονικής.

Τα επίσημα κρατικά στοιχεία σκιαγραφούσαν μία εικόνα αποκαρδιωτική ως προς τα σχολικά κτίρια. Σε ολόκληρη τη χώρα, μόνο 1.489 διδακτήρια πληρούσαν, σε κάποιον βαθμό, τις προϋποθέσεις για να στεγάσουν μαθητές και δασκάλους, ενώ 1805 ήταν εντελώς ακατάλληλα. Επιπλέον, υπήρχαν περιοχές της χώρας, όπως η Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, όπου η βουλγαρική κατοχή δεν είχε αφήσει ούτε ένα σχολικό κτίριο όρθιο. Η κατάσταση χειροτέρεψε μετά την άφιξη των προσφύγων, καθώς πολλά δημόσια οικήματα, ανάμεσά τους και αρκετά σχολεία χρησιμοποιήθηκαν για τη στέγαση τους.

Το Μάιο του 1929 ο υπουργός Παιδείας, Κωνσταντίνος Γόντικας, κατέθεσε στη Βουλή νομοσχέδιο για την ανέγερση χιλιάδων εκπαιδευτηρίων. Ο Τσαλδάρης, με ανυπόστατη επιχειρηματολογία, ζήτησε η χρηματοδότηση των νέων διδακτηρίων να γίνει από τα εναπομείναντα κονδύλια της Επιτροπής αποκατάστασης προσφύγων. Τότε όμως, του απάντησε ο Βενιζέλος, «*θα πρέπει να μην χριστούν σπίτια για την εγκατάσταση των προσφύγων*». Το ζήτημα, κατέληξε, είναι «*ότι πρέπει να γίνουν σχολεία δια να μην μαζεύονται 500 παιδιά σε κάθε τάξη*». Η συνομολόγηση ενός δανείου ύψους ενός εκατομμυρίου λιρών, τα περισσεύματα του προϋπολογισμού και η συμμετοχή

πολλών δήμων και κοινοτήτων στις δαπάνες, δρομολόγησαν το μεγαλύτερο πρόγραμμα ανέγερσης σχολικών κτιρίων που πραγματοποιήθηκε ποτέ στην Ελλάδα από την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Μέχρι το 1928, στο διάστημα δηλαδή ενός αιώνα, είχαν κατασκευαστεί συνολικά 1.474 σχολικά κτίρια. Νέοι αρχιτέκτονες οραματίστηκαν ένα χαρούμενο περιβάλλον για παιδιά. Σχεδίασαν οικοδομήματα που τα χαρακτηρίζει η απλότητα και η λειτουργικότητα. Ήταν ένας θρίαμβος του μοντέρνου κινήματος και, κατά κοινή ομολογία, μία από τις πιο επιτυχείς παρεμβάσεις της Νεοελληνικής αρχιτεκτονικής στο δημόσιο χώρο.

Μία από τις σημαντικές καινοτομίες της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1929 ήταν και η ισότιμη αντιμετώπιση αγοριών και κοριτσιών σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Σε προηγούμενες κυβερνητικές θητείες ο Βενιζέλος είχε καθιερώσει τα μεικτά δημοτικά σχολεία. Τώρα, όσα γυμνάσια λειτουργούσαν στην επαρχία ήταν μεικτά, ενώ στις πόλεις διακρινόταν σε θηλέων και αρρένων. Ο διορισμός καθηγητριών, κυρίως φιλολόγων, καθώς και οι διδασκαλισσών αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα για την αναβάθμιση του ρόλου της γυναίκας στο δημόσιο χώρο. Πολύ γρήγορα, σημαντικός αριθμός γυναικών εκπαιδευτικών θα αρχίσει να μετέχει ενεργά και στους διεκδικητικούς αγώνες του κλάδου.

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929-1932 βασίστηκε σε ένα συνολικό σχέδιο ριζικού αναπροσανατολισμού και των τριών βαθμίδων της εκπαίδευσης. Οι βασικοί άξονες ήταν η προσαρμογή της παιδείας στις ανάγκες της κοινωνίας και της οικονομίας, η απομάκρυνση από τον στείρο κλασικισμό, η ενίσχυση του λαϊκού και κοσμικού χαρακτήρα της εκπαίδευσης, η αποφασιστική στροφή προς την τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση. Ο παρεμβατικός ρόλος του Κράτους ήταν καθοριστικός, ώστε η Παιδεία να μπορέσει να λειτουργήσει αποτελεσματικά ως εργαλείο της νέας Εθνικής συνείδησης που διαμορφωνόταν.

Αντί επιλόγου

Το πνεύμα της μεταρρύθμισης το συνόψισε ο Γεώργιος Παπανδρέου ως εξής: *«Η Μεγάλη Ιδέα δεν είναι μόνο πολεμική, γεωγραφική, ποσοτική έννοια. Η Μεγάλη Ιδέα παραμένει αθάνατος. Απλώς μόνο μεταβάλλει περιεχόμενο. Από την αύξηση του εδάφους μετατοπίζεται εις την ανύψωση του πολιτισμού».*

Εκείνη την εποχή στην Ευρώπη είχαν ήδη αρχίσει να πνέουν οι άνεμοι του ολοκληρωτισμού. Ο Έλληνας μαθητής (ως αποτέλεσμα των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων του Ε. Βενιζέλου) είχε ως κορυφαίο ιδεώδες την ειρήνη και διέθετε αναγνωστικά που απέρριπταν την υπέρ πατριωτική προπαγάνδα. Στη θέση της αναδείκνυαν τον αστικό πολιτισμό, τις φιλελεύθερες αξίες και τον ορθολογισμό. Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις εγκαινίαζαν μία νέα περίοδο στην πορεία του Ελληνικού έθνους με σύμβολα την ειρήνη, την ισότητα, και την εργασία.

Ας όψεται ο Μεταξάς...

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Berstein, S., (2002). *Δημοκρατίες, αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα στον 20^ο αιώνα*, (μτφρ.) Η. Στρόικου, Σ. Βόικου. Αθήνα: Ποιότητα.
- Δημαράς, Α. (2003). Η Εκπαίδευση 1910-1922. Στο Β. Παναγιωτόπουλος (Επιμ.) *Ιστορία του νέου Ελληνισμού 1770-2000, том. ΣΤ'*, (σ.σ. 164-165). Αθήνα: Τα Νέα-Ελληνικά Γράμματα.
- Δημαράς, Α. (2003). Προθέσεις των πρώτων κυβερνήσεων Βενιζέλου (1910-1913). Στο Θ. Βερεμής, Ο. Δημητρακόπουλος (Επιμ.) *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, (σ.σ. 172-173). Αθήνα: Τα Νέα-Ελληνικά Γράμματα.
- Κιμουρτζής, Π. (2003). Πανεπιστήμιο (1910-1917): Καθηγητές, σύμπνοια και έριδα. Στο *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Βενιζέλου*, (σ.194). Αθήνα: Τα Νέα-Ελληνικά Γράμματα.
- Μπουρνάζος, Σ. (1999). Η Εκπαίδευση στο Ελληνικό κράτος. Στο Χ. Χ'ΐωσήφ (Επιμ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, том. Α2*, (σ.σ. 246-255). Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Μπουρνάζος, Σ. (2007). Η 'αντίδραση' και οι αντιδράσεις στις μεταρρυθμίσεις. Στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος» (Επιμ.), *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, (σ.σ. 166-167). Αθήνα: Τα Νέα-Ελληνικά Γράμματα.
- Παπαδάκης (Παπαδής), Ν. (2017). Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο άνθρωπος, ο ηγέτης. Βιογραφία Τόμος Α'. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος»: Χανιά & Βιβλιοπωλείο της «Εστίας»: Αθήνα.
- Τσολάκης, Χ. (2007). Από τα 'ία' και τα 'ωά' στη γλωσσική άνοιξη του 1917 και πάλι πίσω και πάλι μπροστά. Στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος» (Επιμ.), *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, (σ.σ. 73-85). Αθήνα: Τα Νέα-Ελληνικά Γράμματα.